

Antikvarisk rapport

Vinnsäters hembygdsgård och byggnadsminne

Renoveringar, murstock, eldstäder och skorsten

bostadshuset 2022

Vinnsäter 1:33
Järbo socken, Färgelanda kommun
Lars Bergström
Förvaltningen för kulturutveckling
Kulturmiljö, Västra Götalandsregionen
2023-02-22
Diariennr KU 2022-00426

Aktuellt objekt:

Gården Vinnsäter 1:33 är belägen i byn Vinnsäter i Valboåns dalgång i Järbo socken, Färgelanda kommun i Dalsland. Gården är en mycket välbevarad 1800-talsgård. Gårdsbebyggelsen ligger, liksom övriga gårdar i byn, lokaliserad till en höjdrygg. Landskapet runt omkring utgörs av en öppen odlingsbygd, typisk för Valbodalen och på samma sätt som bebyggelsen i Vinnsäter ligger gårdarna spridda i krönlägen i hela dalgången, vilket ger landskapet sin speciella prägel. Det typiska höjdläget och den välbevarade gårdsbebyggelsen gör Vinnsäter 1:33 till en särskilt värdefull representant för den dalsländska byggnadstraditionen.

Vinnsäter har många typiskt dalsländska och västsvenska drag. Husen är oregelbundet grupperade på bykullen, och vägen markerar gräns mellan man- och fägård. Smedjan ligger något avsides från den övriga bebyggelsen. Gården är ett exempel på den oregelbundna västsvenska gårdsformen.

På gården finns sex byggnader, manbyggnad och magasin på mangårdssidan, ladugårdslänga, redskapsbod, jordkällare och smedja på fägårdssidan. Till detta har hembygdsföreningen under senare år uppfört en toalettbyggnad söder om manbyggnaden och magasinet.

Gården var i bruk in på 1970-talet men tillhör numera Järbo hembygdsförening som vinnlagt sig om att bevara denna för trakten så karaktäristiska gård. Jordbruksmarken är frånstyckad och byggnaderna används som hembygdsgård. Byggnaderna genomgick efter övertagandet av hembygdsföreningen upprustningar i början av 1990-talet och under de senaste åren har manbyggnaden, smedjan och jordkällaren, ladugården och redskapsboden återigen renoverats.

Bostadshuset är en sk dalslandsstuga, uppförd 1851 i liggande timmer, med enkelstugans planlösning på såväl över- som undervåning. Väggarna är klädda med stående locklistpanel, som ursprungligen varit omålad, men sedan målats med faluröd slamfärg. På sadeltaket ligger enkupigt lertegel.

Husets eldstäder: I husets samtliga rum finns eldstäder. I köket på nedervåningen finns ett större komplex med bakugn, vedspis och en rörspis. Ytterligare tre rörspisar finns i huset, en i kammaren på nedervåningen, en i kammaren på övervåningen och en i salen på övervåningen. Samtliga är anslutna till husets murstock centralt placerad i byggnaden.

För gården finns en vård- och underhållsplan framtagen 2014 av Västarvet (nu Förvaltningen för kulturutveckling, Västra Götalandsregionen).

Gården och byggnaderna är också bl a beskrivna i ”Kulturhistorisk utredning inför byggnadsminnesförklaring, Marie Odenbring Widmark, Västarvet/Kulturmiljö 2011”.

Kulturhistorisk status

- Byggnadsminne enligt kulturmiljölagen
- Ingår i riksintresseområdet för kulturmiljövård, KP 13, Valbodalen med särskilt delområde kring Järbo kyrka och Vinnsäter, KP 13:9.
- Utvärderad som särskilt kulturhistorisk värdefull enskild fastighet och del av en utpekad kulturmiljö i kommunens byggnadsinventering och kulturmiljöprogram 2019.

Aktuella åtgärder

Renovering och översyn av murstocken, skorstenen och husets eldstäder.

Beställare

Järbo hembygdsförening genom ordförande Kerstin Aronsson.

Tillståndsbeslut från länsstyrelsen

Beslut från länsstyrelsen Västra Götaland enligt kulturmiljölagen med datum 2022-04-29 och diarienummer 432-13966-2022.

Antikvarisk medverkan

Västra Götalandsregionen, Förvaltningen för kulturutveckling genom antikvarie Lars Bergström, Vänersborg. Förvaltningen för kulturutveckling, diarienummer KU 2022-00426.

Ekonomiskt bidrag

Bidrag har erhållits dels från Riksantikvarieämbetet, stöd för kulturarvsarbete 2022 med 185 000 kr inkl moms och dels från Stiftelsen konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur med 100 000 kr inkl moms enligt beslut 8 december 2021.

Entreprenör

Hulteruds snickeri AB, Säffle genom Mattias Wallin-Brandt och murare Bernard Frileux.

Tidsperiod

Maj – augusti 2022

Utförda åtgärder

Murstocken

På vinden:

Putsen på den tegelmurade murstocken hade delvis lossnat och rökkanalen (galt) mellan rörspisen i övre kammaren och murstocken hade släppt från murstocken med en otät glipa som följt. Murstocken putsades och rökkanalen murades om med massivt lertegel, putsades och försågs med ett metallstöd. All puts med lerbruk. Intilliggande brännbara delar i trä togs bort. Nya sotluckor monterades på murstocken och galten och ett mindre golv byggdes för arbetena och för att underlätta framtida tillsyn och sotning.

Övrigt:

Spjället lagat

Skorstenen

Skorstenen har en bas av tegel och ovan denna fyra stående skifferplattor som hålls samman av ett järnband. I hörnen är skifferplattorna fogade med bruk. Skorstenskransen består också av skiffersten, ev glavaskiffer. Vid ett tidigare tillfälle hade en rökgasfläkt monterats för bättre drag. Det dåliga draget kan ha berott på otätheten på vinden mellan murstocken och

rökkanalen till övre kammarens rörspis. Detta åtgärdades (se murstocken ovan) och rökgasfläkten togs bort.

Väderskyddet för skorstenen förbättrades genom att tegelbasen putsades, tätningen vid takgenomförningen förbättrades och skorstenen försågs med en öppningsbar huv av 0,75 mm stålplåt.

Vid takgenomförningen togs takpannorna kring skorstenen bort. Pappen förstärktes med Icopal asfaltsunderlagpapp YAP 2200 med uppvik mot det putsade teglet.

Putsning av tegelbasen gjordes med lerputs, (motsvarande som för murstocken under nock) närmast teglet och ovan pappen. I övrigt putsning med Finja mur- och putsbruk C, ett KC-bruk ovan lerputs.

Anslutande tegelpannor infogade mot skorstenen.

Eldstäderna

Samtliga huset eldstäder till delar åtgärdade:

Köket

Här finns en bakugn, en vedspis och en rörspis. Vedspisen och rörspisen är anslutna till varandra då rörspisen värms av vedspisen vars rök går genom rörspisen och vidare till murstockens storpipa.

Vedspisen – svärtad

Rörspisen

Rörspisen uppbyggd av tegel av storformat, täckt med lerklining och tidigare målade med flera lager oljefärg i olika kulörer.

- Nya gastäta sotluckor på baksidan
- Borttagning av lös färg med underliggande skikt på begränsade ytor. Ilagningar med lerbruk.
- Målad med vit linolja. Fabrikat Ottossons, deras skittvita färg, NCS 0604-Y26R.

Rörspisen i nedre kammaren

Rörspisen är murad av tegel och lerklining. Ovan denna flera olika skikt av limfärg, troligen oljefärg, kalkskikt och ytterst någon modern färgtyp. Skikten satt till delar dåligt på flera av spisens sidor och den skrapades ren ned till lerklining med undantag av dess vänstra sida som vetter mot väggen mot förstugan och ytorna på utrymmet för ved närmast golvet.

- Nytt eldfast tegel i öppna spisen, ersatte sprucket tegel samt komplettering med ett nytt skikt tegel fäst med lerbruk. Slamning med lerbruk.
- Borttagning av färg enligt ovan och målning med limfärg enligt recept från Skansen, blandning av krita, benlim, vatten.
- Ny sotlucka – begagnad genom kakelugnsmakare Tillman Hasselhorn, Dals Rostock.
- Ny kopparplåt på golvet kring spisen. Fäst med kopparspik.

Rörspisen i övre kammaren

Rörspisen är murad av tegel och ovan detta finns en hård fin lerklining och olika skikt av oljefärg, i bl a vita och blå kulörer. Färgen flagnade på flera ställen och spisen renskrapades till lerkliningen på spisens mittpartier (ej basen, krönet och sidostyckena).

- Ilagningar med lerbruk kring eldningsluckan och kring hål för de nya sotluckorna.
- Målning med Ottossons linoljaefärg, motsvarande spisens befintlig gråblå kulör. Kulören framblandad av Mattias Wallin-Brandt av Ottossons ”Varmgrå”, NCS 2502-Y och ”Ultramarinblå”, NCS 5742-R66B.
- Två nya sotluckor- begagnade genom Mattias Wallin-Brandt.
- Ny kopparplåt på golvet kring spisen, fästad med kopparspik.

Rörspisen i salen på övervåningen

- Insidan slammad med lerbruk.
- Två nya sotluckor- begagnade genom Mattias Wallin-Brandt.
- Ny kopparplåt på golvet kring spisen, fästad med kopparspik.

Murstocken på båda sidor om rörspisen är dold av väggpartier tapetserad som rummet i övrigt. Dessa kan ha tillkommit då huset genomgick en större renovering på 1920-talet, åtminstone den högra som döljer en snedställd yta av murstocken med delar av en äldre tapet. Genom den vänstra leder en mindre dörr till ett utrymme med passage till vinden. Det högra lilla väggpartiet behövdes demonteras för att kunna inspektera murstocken där. Väggpartiet återmonterades och försågs med en öppningsbar lucka/mindre dörr för att komma åt denna del av murstocken och rörspisen i framtiden liksom det äldre tapetskiktet där. De nuvarande tapeterna i rummet sattes upp i samband med en omfattande upprustning av gårdens byggnader 1990-91. Man valde då att bostadshusets interiör skulle spegla 1920-30-talen då mycket finns bevarat från den tiden. Tapeterna i salen som sattes upp är från Durus gammalsvenska tapetsortiment, äkta limtryck, design Gysinge nr 003-05.

Material/leverantör

Putsbruk

- Alla putsarbeten interiört med lerbruk av märket Bara mineraler”, kalkugnslera som blandats med vatten och finsand.
- Putsarbeten på skorstenen. Finja mur- och putsbruk C.

Färger

Se ovan, åtgärder för rörspisarna.

Kopparplåtar vid övre och nedre kammarens rörspisar

Genom entreprenören

Stålblåt till skorstenshuven:

Genom entreprenören

Sotluckor:

Förutom begagnade till rörspisarna (se åtgärder under respektive rörspis).

- På vinden: 3 st sotluckor på murstocken och en på rökkanalen till övre kammarens rörspis från Nordiska skorstenprodukter i Vänersborg
- Till rörspisen i köket: 2 st från Josef Davidssons (vedspisar, tillbehör mm).

Fotodokumentation

Mattias Wallin-Brandt, Hulteruds snickeri AB

Lars Bergström, Västra Götalandsregionen

Bilden på rapportens framsida: Till vänster murare Bernard Frileux (till vänster) och Mattias Wallin-Brandt vid rörspisen och vedspisen i köket. Foto Lars Bergström 2022-05-18.

Bostadshuset från sydost före åtgärder och renovering av skorstenen. Foto Lars Bergström 2019-10-01.

Bostadshuset från sydost efter åtgärder och renovering av skorstenen. Foto Lars Bergström 2022-08-10.

Skorstenen från sydost före åtgärder. Foto Lars Bergström 2021-05-17.

Skorstenen från sydost efter åtgärder. Foto Lars Bergström 2022-08-10.

Skorstenen från nord och nordväst under renovering. Foto Mattias Wallin-Brandt juni 2022.

Före åtgärder. Murstocken på vinden med rökanalen till höger från övre kammarens rörspis. Vid glipan och otätheten mellan murstocken och rökanalen syns sot. Foto Lars Bergström 2021-05-17.

Efter åtgärder. Foto Lars Bergström 2022-08-10.

Köket med vedspisen med bakugnen snett ovanför till höger om den och rörspisen bakom vedspisen. Lös färg och delar av lerklining på rörspisen borttaget. Foto Lars Bergström 2022-05-18.

Efter åtgärder. Foto Lars Bergström 2022-08-10.

Rörspisen i nedre kammaren. Till vänster, färg bortskrapad, foto Mattias Wallin-Brandt. Till höger efter åtgärder, foto Lars Bergström 2022-08-10.

Rörspisen i övre kammaren. Till vänster, färg bortskrapad mm, foto Mattias Wallin-Brandt. Till höger efter åtgärder, foto Lars Bergström 2022-08-10.

Övre salen och rörspisen med rörspisen före åtgärder. Foto Lars Bergström 2021-05-17.

Övre salen och rörspisen med påbyggnaden på murstocken till höger om rörspisen borttagen.
Foto, Lars Bergström 2022-05-25.

Efter åtgärder. Foto Lars Bergström 2022-10-08.